A JAPÁN GAZDASÁG NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE A XXI. SZÁZAD FORDULÓJÁN

TÖMPE FERENC dr.

Kulcsszavak: gazdasági növekedés, defláció, mezőgazdasági termelés, farmjövedelmek, élelmiszerfogyasztás.

ÖSSZEFOGLALÓ MAGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Japán és a Távol-Kelet évtizedeken keresztül a világ egyéb térségeinek csodálatát vívta ki elsősorban az átlagot meghaladó, gyors gazdasági növekedésével. Az 1990-es években a korábbi „keleti motor"-ként tekintett Japán gazdasága különleges helyzetbe került: a növekedés nagy mértékben lecsökkent, sőt hosszú időn keresztül alapvetően stagnált, az általánosan jellemző inflációt defláció váltotta fel. Ezek a jelenségek újból felkeltették a szakemberek érdeklődését a japán gazdaság iránt, egyfelől az előállt helyzet okainak feltárására, másfelől a megoldások keresésére. A japán gazdaság megújulásának feltételeit döntően azok a tényezők határozzák meg, amelyek az elmúlt tíz évben a gyengélkedés okaiként jelölhetők meg, mint pl. a hosszú ideig tartó defláció közgazdasági árai: a defláció következtében lecsökkent belső megtakarítások, az ennek következtében megtorpant beruházások, a lakossági kereslet stagnálása; vagy a közösségi (kormányzati) költekezés gazdasági hatékonyságot nem növelő jellege, a külkereskedelem aktív mérlegének csökkenése, a nem megfelelő tőkekihelyezések, a pénzügyi és gazdaságpolitikai reformok elmaradása. Megállapítható az is, hogy a japán agribusiness ebben a megújulási, megélénkülési folyamatban nem fog pozitív szerepet játszani, sőt inkább a további gazdasági nehézségek egyik forrása lesz.

Az 1960-as évek elejétől mintegy 25 éven keresztül a világ csodálattal adózott a japán gazdaság dinamikus fejlődésének, a japán tehnika/technológia újdonságteremtő erejének és a versenyképes árak következtében egyre növekvő japán export-offenzíva sikerének. Mindezen tényezők eredményeként Japán viszonylag rövid idő alatt nemcsak a Távol-Kelet gazdaságainak húzóerejévé és szellemi-gazdasági vezérévé, hanem a világ harmadik, majd a XX. század '80-as éveire már a második legerősebb gazdasági hatalmává vált.

A japán siker évtizedeit óriási mennyiségű szakirodalom elemezte, és próbálta megfejteni a „japán csoda" titkát. A sokféle megközelítés és vizsgálódás minden bizonnyal sok okos megállapítást produkált, de összességében leginkább arra a végső következtetésre jutott, hogy „japán csoda" nem létezik, csupán ügyes, tanulékony, kreatív, talpraesett, ambiciózus, nagy munkabírású, türelmes és fegyelmezett százmilliónyi ember együttműködésének, aktivitásának, hagyományos kultúrájuk összetartó erejének, nagyfokú megtakarítási hajlandóságuknak, és az ez által biztosított magas beruházási hányadnak, a modern világra való adaptációs készségüknek tudható be mindaz, amit elértek.

Bár már önmagában ez a felsorolás is csodaszámba mehet, ha például Afrikával, Dél-Amerikával, sőt akár Európával, vagy még inkább, ha Kelet-Európával hasonlítjuk össze a fenti tulajdonságokat, amelyek e régiókban nyilvánvalóan nem jelennek meg olyan súllyal és eredményességgel, mint ez megtörtént Japán esetében.

Azonban – mint mondani szokták – „minden csoda három napig tart". Ha három napnál az a 25-30 év valamivel hosszabb is volt, az 1980-as évek során a csoda kezdett szertefoszlani, a japán gazdaság és hajtóerői fokozatosan kifulladtak, és sikerült az ezredforduló utolsó évtizedét a korábbi „mintagazdaságnak" a „teljes apátia/kóma" légkörében eltöltenie, ami természetesen újabb fejtörést okozott mind a japán, mind a világ gazdaságelemzőinek. Jelen tanulmányban először néhány olyan jelenséget kísérlek meg elemezni, amelyek a mai Japán gazdaság különlegességeinek is nevezhetők, így például a deflációt és következményeit. Majd az ugyancsak speciális helyzetben levő agrár- és élelmiszergazdaság néhány jellegzetességét mutatom be, amelyeken keresztül talán közelebb kerülünk jelenének és jövőbeli lehetőségeinek megértéséhez.

A JAPÁN GAZDASÁG HOSSZÚ IDEJE TARTÓ GYENGÉLKEDÉSE MIATT A GYÓGYULÁS KILÁTÁSAI CSAK RÖVID TÁVÚAK?

Távolról még ma is úgy tűnik, mintha egy évtized is kevés lett volna a japán gazdaság újraélesztésére, mintha a japán gazdaság még ma is az igazak álmát aludná. Nyilvánvalóan ebben a látszatban az is ludas, hogy valójában a korábbi „csoda-időszak" elmúltával a nemzetközi figyelem elterelődött Japánról és általában a Távol-Keletről is, különösen Európa részéről. A média számára továbbra is megmaradt ez a régió a kuriózumok, a különlegességek, a rendkívüli találmányok és szokások földjének, amiről csak ezek kapcsán kell hallania a világnak, ha egyáltalán kell.

A 2000. évi átmeneti fellendülés után 2001-től a japán gazdaság az elmúlt tíz év harmadik recesszióját élte át. Bár 2003 közepe után a pozitív növekedés visszatért, majd 2004-től további gyorsulás volt tapasztalható, 2004 végén és 2005 elején a növekedési számok ismét visszaestek. Az optimistább elemzők szerint a gazdaság már 2003-ban túljutott az évtizednyi helyben járáson, és ha lassan is, de a gyorsuló növekedés útjára lép. Az óvatosabb vélemények azonban azt hangsúlyozzák, hogy ilyen hangokat már 1992-ben, 1997-ben és 2000-ben is lehetett hallani, az igazi változások azonban a mai napig váratnak magukra. Mindez pedig jó ok a szkepticizmusra.

Összehasonlításképpen nézzük meg, hogy a világ más régiói az elmúlt években milyen növekedési dinamikát produkáltak a japán növekedéshez képest (1. táblázat).

Bár ezekben az években a világ különböző régiói is kisebb-nagyobb recesszión estek át, a japán gazdaság növekedése az egész '90-es éveket tekintve a legkisebb volt, és ennél fogva korábban soha nem tapasztalt hosszúságúnak bizonyult. Ennek okai igen összetettek: a hagyományosan aktív külkereskedelmű ország kereskedelmi korlátokba ütközésétől kezdve a tőkekihelyezések kedvezőtlen alakulásán át a belső gazdasági reformok halogatásáig, azaz a gazdaságpolitikai hibákig.

A 2003 óta megmutatkozó bíztató jelek alapján amit mégis mondani lehet a talpraállás folyamatáról az az, hogy jelenleg a japán gazdaság nagyobb reformok előtt áll, mint amiket az elmúlt tíz évben képes volt meglépni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az elmúlt dekádban elmaradt reformokat most kell megvalósítania, ha újraéledni, ha élni, és különösképpen ha jól akar élni.

1. táblázat

A GDP növekedési üteme a fontosabb régiókban és országokban

(M.e.: %)

Megnevezés	1990-2000	2000	2001	2002	2003	2004*
Észak-Amerika	3,2	3,9	0,4	2,5	2,8	4,0
USA	3,2	3,8	0,3	2,4	3,0	4,3
Európai Unió (15)	2,1	3,5	1,5	0,9	1,0	2,2
Közép-Kelet-Európa	3,2	3,8	2,7	2,5	4,2	4,5
Ázsia	3,3	4,2	1,5	1,5	7,6	6,7
Japán	1,5	2,8	-1,4	0,3	1,5	2,1
Latin-Amerika	3,2	3,4	0,4	-0,8	2,1	1,8
Afrika	2,1	3,1	3,1	2,7	4,2	3,8

Forrás: World Trade Developments in 2003 and Prospects for 2004, WTO, 2004
* előrejelzés

A japán gazdaság az utóbbi hét negyedévben már sikeres gazdasági növekedési mutatókat produkált: az OECD 2004 végi, Japánról szóló jelentésében 2004-re még 1,8%-ot prognosztizált, ami végül 2,1% lett. A legfrissebb adatok azonban nem nagyon látszanak igazolni a hosszabb távú kilábalást: 2004 utolsó negyedévében ugyanis már ismét 0,5%-os csökkenés mutatkozott előző az negyedévhez képest.

A 2003/2004-es kis mértékű megélénkülésnek a legkézenfekvőbb okai is hagyományosak: mennyiségben nézve 2002-ben az export 8,1%-kal nőtt, miközben az import csak mindössze 2%-kal. Igaz, hogy értékben mérve rosszabb a kép: az export csak 3%-kal nőtt, az import viszont 3%-kal csökkent. Ennek eredményeként a nettó export elérte a GDP 0,7%-át. Az export 2004-ben még gyorsabban, 12,9%-kal nőtt, ami 2000 óta a legmagasabb növekedés, bár 2005-re már „csak" 7% körüli értéket prognosztizálnak. Ebben minden bizonnyal szerepet játszik (mint a növekedés ellen ható tényező) a yen fokozatos erősödése főként az USA-dollárral szemben 2004 őszétől kezdődően. Minthogy az USA Japán első számú kereskedelmi partnere, a yen felértékelődési folyamata ezt a kialakult mérleget minden bizonnyal rontani fogja.

Mindenesetre a nettó export-arány még a 2003. és a 2004. év nagy részében is ellensúlyozta a hazai beruházások stagnálásának kedvezőtlen hatását a gazdasági növekedésre. 2003 nyarától azután a hazai magánberuházások is kiemelkedő növekedést produkáltak, a növekedés meghaladta a 10%-ot. Ennek hatása együtt érvényesült a nettó exporttal, és okozhatta a 2004-es évben is megnyugtatónak tekintett növekedést.

A fogyasztói árak tekintetében Japán 2005-ben már hatodik éve néz szembe egy igen markáns deflációs folyamattal, amelynek a megállítása a mai napig nem járt sikerrel. Ebből adódik, hogy a nominális kamatláb változatlanul a nullához közeli, a reálkamatláb ennél magasabb, ami káros következményekkel jár mind a vállalati szféra, mind a háztartások adósságszolgálati terheire.

Amennyiben ezt nem sikerül leszorítani a nominális kamatláb alá, az adósságszolgálat terhein már csak az infláció segíthetne. Mi több: annak ellenére, hogy a yen folyamatos felértékelődése megy végbe a fontos külkereskedelmi relációkban, a folyó fizetési mérleg többlete még növekedett is (2. táblázat).

2. táblázat

Japán főbb gazdasági mutatói 2000-2005 (előző év = 100%)

Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Nominális GDP (%)	1,1	-2,5	-0,9	0,2	0,8	1,3
Reál GDP (%)	2,8	-1,4	0,3	1,5	2,1	1,6
Export (%)	14,1	-15,6	8,1	2,7	12,9	7,1
Import (%)	22,1	-8,0	2,1	2,4	9,0	5,6
Inflációs ráta (%)	-0,7	-0,7	-1,0	-0,2	0,0	-0,4**
Költségvetési egyenleg/GDP	-7,3	-7,1	-7,2	-7,4	…	…
Folyó fizetési mérleg/GDP	2,5	2,1	2,8	2,7	…	…

* előrejelzés ** 2005, I-V. hó

Forrás: ESCAP, based on IMF, International Financial Statistics, vol. LVI, No.12. 2003. dec., Statistical Handbook of Japan. SBSC, Tokyo, 2005

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy mennyire érzékelhető mindez Tokióban? A válasz nem egyértelmű, és a személyes tapasztalatokat gyűjtőt igencsak zavarba hozza. A vita – mint korábban is – meglehetősen megosztja a „kínálati-oldal", a „monetaristák" és a „keresleti-oldal" képviselőit. A kínálati oldaliak a mikroökonómiai reformok szükségességét hangsúlyozzák, a monetaristák a bankok rekapitalizálásának szükségességét, a keresletoldaliak ingadoznak a monetaristák és a fiskálisok között: több pénzt és nagyobb költségvetési deficitet tartanának szükségesnek.

Két pontban azonban – úgy tűnik – széles körű az egyetértés: az egyik, hogy az exportáló szektorok bizonyítottan áldásos hatással vannak a megélénkülésre; a másik, hogy a Japán Központi Bank szerepe megváltozott: a problémák egyik résztvevőjéből a problémák egyik megoldójává kezd válni. A jelek azt mutatják, hogy mindkét pont igaz.

Az export több mint 20%-kal nőtt 2003 eleje óta, és ennek egyharmadát az ázsiai piacokon bekövetkezett növekedés tette ki, az élen Kínával. Hasonlóképpen, a Központi Bank (Bank of Japan) „tehetetlensége" is elmúlni látszik az új menedzsment vezetése alatt, ugyanis megcélozta a pozitív reálkamatráta elérését, és ennek érdekében mennyiségi pénzügyi könnyítéseket szándékozik bevezetni, amíg a Tanács tagjainak többsége nem jelez előre pozitív inflációt.

Mint jól ismert, a „buborék-gazdaság" összeomlása (a '90-es évek eleje) óta, azaz egy évtizede a japán gazdaság nem igazán tért magához. Ezt próbálta meg ellensúlyozni a Kormány is több „válságmenedzselő csomag" megvásárlásával, úgy tűnik kevés sikerrel. Bár a magasabb kormányzati költekezést a magánszféra alacsonyabb vásárlásai ellensúlyozták, így is némi növekedés volt elérhető 1998 és 2002 között.

A 2001 körüli amerikai recesszió azonban (amelyben az informatikai-computer-telekommunikációs ágazatok voltak a leginkább visszaeső területek) a japán vállalatok jó részét is megrázta, mint az amerikai transznacionálisok fő beszállítóit. Bár ez a visszaesés 2002 közepére megszűnt, a stabilizálódás csak átmenetinek volt mondható, mert a külpiaci kereslet – különösen az USA piacán – lényegesen beszűkült, és ezt nem tudta teljesen ellensúlyozni más, elsősorban a távol-keleti régiók keresletnövekedése.

A szakértők többsége azonban abban is egyetért, hogy Japán számára a középtávú növekedési pálya kevésbé függ a külső környezet alakulásától, sokkal in-

kább a radikális belső változások meglépésétől, amelyek között a hosszú ideje csökkenő árak megállítása, a bank- és vállalati reformok a legfontosabbak. Ugyanakkor új problémaként jelent meg a belső államadósság növekedése, amely néhány év túlköltekezés után 2003-ban az előrejelzések szerint elérte a GDP 160 százalékát.

Egy jó ideje már a defláció és az ezzel kapcsolatos gazdasági problémák integráns részét képezik a politikai vitáknak Japánban. A hosszú viták ennek ellenére nem teljesen oldották meg az olyan alapvető kérdéseket, mint pl. hogy mekkora költségekkel jár egy gazdaság számára az árak folyamatos csökkenése, vagy hogy a deflációt a társadalom széles köre tolerálja-e?

A korábbi elemzések általában nem fordítottak kellő figyelmet a relatíve kis mértékű árcsökkenés vagyonok (tőkejavak) értékvesztésére kifejtett hatására már a ’90-es években. Úgy gondolták (sőt javasolták), hogy egy gyenge defláció az árstabilitás jele, és a vele járó kis költséget – mint tanulópénzt – a társadalomnak viselnie kell. A politika területén ez a vélemény úgy fogalmazódott meg, hogy egy szigorú gazdaságpolitikai beavatkozás társadalmi költsége nagyobb lenne, mint amit egy kis deflációért kell elviselni.

Miután viszont a ’90-es évek folyamán a föld- és tőkeárak drámai csökkenése folytatódott, megkérdőjelezhetetlenné vált a deflációs folyamat sokoldalú és negatív visszahatása a gazdaságra. A váratlanul elhúzódó defláció gátolta a monetáris politika hatásosságát, akadályozta a pénzügyi piacok aktivitását, nyomottá tette a vállalati profitabilitást, növelte a magánszemélyek és a közszféra adósságterheit.

A japán defláció már a ’90-es években sokkal inkább a japán gazdaság gyengülésének jeleként jelent meg, mint valamiféle pozitív kínálati boomé. Ahogy az látható volt, a deflációs folyamat nem egy hatékony és gyors gazdasági növekedési fázis közepén zajlott le, sokkal inkább egy hosszabb távú gazdasági „gyengélkedés” közepén, amelyet a lassú növekedés és a stagnáló kereslet jellemzett.

A ’90-es években megjelent deflációs folyamat gazdaságtörténeti okai még az 1980-as évek történéseire nyúlnak visszsza. Itt nem célunk ennek a korábbi folyamatnak az elemzése. Lásd pl.: *Baig (2003)* vagy *Baig et al. (2003)*.

Mindenesetre a közelmúlt évek japán áralakulásának két jellemzőjét érdemes kiemelni:

a) a defláció megjelenése nagymértékben váratlan jelenség volt; ugyanakkor;

b) a defláció széleskörű társadalmi támogatottságot élvez.

a) A defláció váratlan megjelenése a kiigazítási folyamatot is különösen nehézzé teszi. Amint az infláció elkezdett csökkenni a ’90-es évek közepétől, a hivatalos és a magán előrejelzések is tartózkodtak a defláció előrejelzésétől, mind annak jelentőségét és hatásait, mind időtartamát illetően. A későbbi évek tartós deflációja eredményeként viszont a későbbi elemzések már azt mutatták ki, hogy a deflációs várakozások befészkelték magukat a vállalatok és a háztartások gazdasági döntéseibe. Egy 2002-es felmérésben (Nissan Business Conditions Survey) 3000 vállalat válasza alapján azt tapasztalták, hogy a vállalati kör 80%-ánál csökkentek az eladási árak, és ők úgy érezték, hogy a defláció károsan hat jövőbeni gazdálkodásukra. A válaszadók 40%-a ezzel együtt a deflációs folyamat folytatódását várta a következő három évben.

b) A japán gazdaság deflációs periódusa ugyanakkor széles körű támogatottsággal találkozik. Nagyon kevés termék fogyasztói ára stabil vagy növekvő. Olyan termékek, mint a ruha- és cipőfé-

lék, a bútorok, a közlekedés, a kommunikáció, a házbérletek, a könyvek és a szabadidős szolgáltatások csökkenő árakat mutatnak, amelyek nyilvánvalóan a fogyasztó szempontjából kedvezőek. Az általános árszínvonal csökkenését azonban nem lehet megmagyarázni az egyes szektorokra ható parciális tényezőkkel, mint pl. a világpiaci verseny nyomása, a fölösleges kapacitások megléte vagy az egyes iparágak szabályozatlansága. Inkább magyarázza ezt mindezek kombinatív hatása, társulva a bankszektor nehézségeivel, a pénzügyi politika nem megfelelő lazaságával és a kereslet stagnálásával, amelyek együttesen tartják sakkban az árakat Japánban.

Már a „buborék-gazdaság" összeomlásának is a gyenge hazai kereslet volt az egyik oka, ami 1999 óta újból meghatározó szerepet játszik. Ezt csak erősíti a többéves deflációs nyomás, amely aláássa a fogyasztói vásárlásokat és felhalmozza az adósságterheket. Sőt, a renyhe kiskereskedelmi forgalommal szemben a felesleges kapacitások igen nagy mértéke épült ki ezekben az években, és bár a jelenlegi kormányzat határozott lépéseket tett a pénzügyi konszolidáció felé (pl. a részvénykibocsátást korlátozták, ill. limitálták), a többletkapacitások a következő években is gondot fognak okozni, hacsak a növekedés és a fogyasztók bizalma újra nem éled.

Mindezek után kijelenthetjük, hogy egy nagyobb folyó fizetési mérlegtöbblet, és egy jóval agresszívebb pénzügyi politika volnának a szükséges feltételei a „japán beteg" gyógyulásának. Japánnak többet kellene exportálnia magán-megtakarításai fölöslegénél. Némi infláció is szükséges lenne, hogy csökkentse a hazai adósságtól való függését. Mindehhez azonban a jelenlegi változások még nem megfelelőek. Például az ország folyó fizetési mérlegtöbblete még csak a GDP 3%-a körül mozog, ami túlságosan kevés ahhoz, hogy megtisztítsa a magán-megtakarítások többletétől a gazdaságot, és egyensúlyba hozza a magánberuházások szintjével.

Hasonlóképpen a monetáris politika sem elég agresszív ahhoz, hogy megszüntesse a deflációt, amely már 1997 óta folyamatosan jellemzi a japán gazdaságot. A GDP-deflátor – a gazdaságban végbemenő árváltozások leggyakoribb mérője – pl. 2002-ben 1,7%-kal csökkent, és az OECD előrejelzése szerint 2003-ban további 2,5%-kal csökken, sőt 2005-ig további határozott deflációs nyomást tartanak valószínűnek.

Ez azonban nem az egyetlen ok a gyógyulás kétségbevonására. Sokan vélekednek úgy, hogy a japán gazdaságnak strukturális hátrányokkal is szembe kell néznie. Annak ellenére, hogy a szakértők rendszerint tartózkodnak ezek konkrét meghatározásától, miután azok inkább makroökonómiai eredetűek, mint mikroökonómiaiak, valószínűleg igazuk van.

A legmeghatározóbb jellemzők között meg kell említeni a vállalati szektort, amely túl sok beruházást hajt végre. Ennek ellenére a jelenlegi élénkülés, amelyik ezen a dagadó magánberuházási hullámon épül fel, csak homokvárakra épít. A vagyonvesztés ugyanis folytatódik a csökkenő eszközértékek és a csökkenő földárak miatt (3. táblázat).

A japán vállalati szektor viselkedése egyébként is meglehetősen különös. A vállalati beruházások aránya a GDP-hez viszonyítva hosszabb idő óta határozottan magasabb, mint ugyanez az arány az Egyesült Államokban. Mégis, az USA gazdasága kevéssel a 3%-os mérték fölött növekedett az elmúlt tíz évben, míg a japán gazdaság 1% körül bicegett. Az USA-beli munkaerő mennyisége is nagyjából egy százalékkal bővül évente, míg a japán munkaerő-bázis évente fél százalékkal szűkül.

3. táblázat

Földárak alakulása Japán néhány régiójában

Év	Lakóövezeti négyzetméter átlagárak yenben (%-os változás)		
	Tokió-agglomeráció	Osaka-agglomeráció	Nagoya-agglomeráció
1990	514 200 (11,0)	534 400 (48,2)	180 400 (23,7)
1995	306 600 (-5,0)	261 500 (-4,2)	137 300 (-4,6)
2000	232 400 (-6,7)	206 700 (-6,5)	121 800 (-1,6)
2003	202 400 (-5,6)	160 400 (-8,9)	105 600 (-5,6)
2004	196 400 (-3,0)	150 800 (-6,3)	100 600 (-4,7)

Forrás: Prefectual Land Prices Survey, Ministry of Land, Infrastructure and Transport (2004. szept.)

Ezen különbségek alapján azt lehetne várni, hogy az USA-ban határozottan magasabb a vállalati beruházások aránya, mint Japánban. Ha mindkét gazdaság egyformán kompetitív és nyitott a nemzetközi tőkepiac felé, ennek kellene történnie. A bizonyítékok azt mutatják, hogy nem ez történik.

Miután több mint kétszer akkora tőke állít elő egységnyi GDP-t Japánban, mint az Egyesült Államokban, a japán gazdaságban a tőke megtérülése is jóval alacsonyabb szintű, valószínűleg csak mintegy fele az USA-énak. Mindez lehet, hogy megszűnne abban az esetben, ha – mint ahogy azt a „kínálat-oldaliak" gondolják – az aggregált hatékonyság-növekedés gyorsabb lenne, mint az USA-ban. Mindez nem elképzelhetetlen, miután az egy órára jutó aggregált termelékenység csak mintegy 70%-a az amerikai szintnek. De nincs jele annak, hogy ilyen változások következzenek be a közeljövőben. Éppen ellenkezőleg: a munka termelékenysége a japán gazdaságban mintegy évi 1,5%-kal csökkent az elmúlt évtizedben.

Akkor mégis miért maradt olyan makacsul magas a beruházások aránya? Az egyik ok minden bizonnyal az, hogy a megreformálatlan japán vállalati szektorban a részvényesek sokkal közömbösebbek a tőkemegtérülés tekintetében, mint a világ más részein.

A másik, hogy a profitabilitás nem nagyon mérhető, nagy részben a defláció hatásainak nem kellő ismerete miatt. A defláció alatt ugyanis a reálkamatláb nagyobb, mint a nominális kamatláb, és egy nagymértékben eladósodott vállalati szektor számára ez óriási különbségeket okoz a bevételek/kiadások igazságos vagy ésszerű arányait illetően.

Az egyik következtetése ennek az elemzésnek az, hogy a jelenlegi megélénkülés kiterjedése valószínűleg a japán vállalatok tőkevesztésének folytatódását eredményezi. Más szavakkal: mindez azért lehetséges, mert a japán kormány (és Koizumi Junichiro miniszterelnök) csak igen kis különbséget tesz a japán vállalatok működését tekintve, amely különbségtétel pedig egy hatékonyabb beruházás-vezérelte megélénkülés útjára terelné őket.

Azonban – ugyanezen okból – nem valószínű, hogy ez a viselkedés sokáig tart. A pénzvesztség nem egy egészséges perspektíva, még ha egy vállalati szektor olyan védettséget élvez is a tőkepiacokkal szemben, mint a japán.

De vajon milyen mértékű védettséget élvez Japánban az élelmiszergazdaság, és jelent-e ez valamilyen előnyt a benne tevékenykedőknek, és kihatással van-e mindez a jelenlegi általános gazdasági pangásra?

A JAPÁN AGRÁRGAZDASÁG: A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS MÁSIK HOSSZÚ TÁVÚ KERÉKKÖTŐJE?

Mint általános világjelenség, a mezőgazdaságban működő farmok száma Japánban is folyamatosan csökken, így 2003-ban már csak alig 3 millió farmháztartást tartottak számon. Ez mintegy 20%-kal kevesebb az egy évtizeddel korábbinál, és ebből is csak kb. 2,2 millió a hagyományos farm (ami 3 hektár feletti földterületet, vagy legalább 0,5 millió yen éves jövedelmet jelent). Ezeknek is mindössze 19,5%-a volt olyan, amelyik a teljes jövedelmét a farmgazdaságból szerzi, 14%-uk más forrásból is szerez jövedelmet (de fő tevékenysége és jövedelemforrása a farm), és 66,5% esetében a farmjövedelmet meghaladja az egyéb forrásból származó jövedelem.

2003-ban mintegy 3,7 millió fő volt azoknak a száma, akik a mezőgazdaságból éltek, 5,7%-kal kevesebb, mint egy évvel korábban. Ennek a létszámnak is jóval több mint fele (59,4%) 65 évnél idősebb, és ugyancsak nagyobbik részük városi lakosnak számít (4. táblázat).

4. táblázat

A farmok száma, a foglalkoztatottak létszáma és kora

(M.e.: M fő)

Megnevezés	1990	1995	2000	2002	2003
Hagyományos farm	3,10	2,60	2,35	2,25	2,21
Nem hagyományos farm	0,85	0,78	0,78	0,79	0,80
Foglalkoztatottak száma	3,85	4,92	4,25	3,90	3,68
65 év felettiek száma	1,70	1,90	2,05	2,20	2.22

Forrás: Agriculture. Statistics Bureau and Statistics Center, Ministry of Public Management (2004. okt.)

A mezőgazdaságilag művelt terület 1961-ben 6,09 millió hektár volt, ami 2004-re mintegy 23%-kal, 4,71 millió hektárra csökkent. Ennek a csökkenésnek 51%-a a farmtevékenység feladása, 27%-a egyéb, nem mezőgazdasági célú hasznosítás miatt következett be. Az utóbbi néhány évben mind a farmok létszámának további csökkenése, mind a mezőgazdasági földterület más célú hasznosítása lényegesen lelassult.

A mezőgazdaság kibocsátása és jövedelmei

Az agrártermelés nagysága értékben nézve 2002-ben 96,7%-a volt a 2000. évnek, ami 3,3%-os csökkenést jelent. A kibocsátáson belül egyes termékek termelése nőtt (búza, gyümölcs), míg másoké csökkent (rizs, zöldség, élőállat).

Az egy hagyományos farmra jutó éves jövedelem 2001-ben 8,02 millió yen volt, 3,1%-kal kevesebb, mint egy évvel korábban. Ebből is mindössze 1,03 millió yen származott a mezőgazdasági tevékenységből, 4,75 millió yen a farmgazdaságon kívüli tevékenységekből, valamint 2,24 millió yen támogatásokból és egyéb forrásokból adódott.

A gabonafélék termelése két fő növényre korlátozódik: a rizsre és a búzára. A termőterületek és a termelési jellemzők e két növény esetében az alábbiak szerint alakultak az elmúlt több mint tíz évben (5. táblázat).

Ha megnézzük a többi mezőgazdasági terméket is, a burgonyatermelés mellett a zöldségfélék mennyisége jelentős, közülük is a retek és a káposztafélék termelése emelkedik ki (6. táblázat).

A lakossági fogyasztásban igen jelentős szerepet játszik a fentiek mellett néhány gyümölcs (pl. mandarin: 1,3 millió tonna; alma: 900 ezer tonna körüli mennyiséggel (2001), valamint ipari növény is (cukorrépa: 3,9 millió tonna; nyers tea: 85 ezer tonna; dohány: 61 ezer tonna).

Egyre fontosabb szerepet kapnak a fogyasztásban az állati termékek, bár a halfogyasztás növekedése mellett arányuk és mennyiségük is némileg csökkenő (7. táblázat).

5. táblázat

A rizs és a búza termelési és fogyasztási adatai 1990-2002 között

Megnevezés		Termőterület (ezer hektár)	Termelés (ezer tonna)	Termelés/ha (tonna)	Import (ezer tonna)	Hazai fogyasztás (ezer tonna)
Rizs	**1990**	2 074	10 500	5,06	50	10 484
	1995	2 118	10 748	5,07	495	10 290
	2000	1 770	9 490	5,36	879	9 790
	2001	1 706	9 057	5,31	786	9 638
	2002	1 688	8 889	5,27	882	9 459
Búza	**1990**	260	952	3,66	5 307	6 270
	1995	151	444	2,94	5 750	6 355
	2000	183	688	3,76	5 688	6 311
	2001	197	700	3,55	5 624	6 227
	2002	207	829	4,00	4 973	6 203

Forrás: Indices of Agricultural Production, Ministry of Agriculture, Forest and Fishery, 2003, Statistical Handbook of Japan, 2004

6. táblázat

Egyéb fontos agrártermékek termelése 1990-2001 között

(M.e.: ezer tonna)

Megnevezés	1990	1995	2000	2001
Burgonya	3552	3365	2898	2959
Japán retek	2336	2148	1876	1868
Káposzta	1544	1544	1449	1523
Kínai kel	1220	1163	1036	1259
Hagyma	1317	1278	1247	1259
Uborka	931	827	767	736

Forrás: Indices of Agricultural Production, Ministry of AFF, March, 2002.

7. táblázat

Az állati termékek termelésének változása 1990 és 2002 között

(M.e.: ezer tonna)

Megnevezés	1990	1995	2000	2001	2002
Sertéshús	1555	1322	1270	1242	1236
Baromfihús	1812	1631	1551	1554	1615
Marhahús	545	600	540	458	536
Tej	8189	8382	8497	8300	8385
Tojás	2325	2469	2463	2451	2452

Forrás: Indices of Agricultural Products, Ministry of AFF., 2003.

A japán élelmiszer-önellátás (kalóriában mérve) viszonylag rövid idő alatt nagy mértékben csökkent. Az 1960-as évek közepén ennek mértéke még mintegy 75%-os volt, a '70-es évek közepére már csak 55%-os. Az 1980-as években nagyjából ez a szint stabilizálódott, majd 1990 után újra csökkenés volt tapasztalható, és jelenleg az élelmiszer-önellátás mindössze 40%-os. Japán ma a fejlett világ legkisebb mértékben élelmiszer-önellátó országa.

A hosszú távú csökkenés mögött a rizsfogyasztás csökkenése áll, amely mint fő étkezési tétel a fogyasztási szokások diverzifikálódása következtében visszaszorult, bár kétségtelenül ma is a legfontosabb. A másik fő tényező az importvetőmagok, az állati takarmányok és az olajos magvak behozatalának növekedése volt, ami a megnövekedett állati termék fogyasztás miatt vált szükségessé.

Ha a legfejlettebb néhány ország önellátási mutatóit megnézzük (ugyancsak kalóriában kifejezve), a legmagasabb arányt Kanada mutatja (1990: 185%, 2000: 165%), majd Franciaország (1990: 135%, 2000: 130%), az USA (1990: 125%, 2000: 123%) állnak a legjobban, miközben nem teljesen önellátó Németország (1990: 95%, 2000: 98%), és elég hátul helyezkedik el az Egyesült Királyság (1990: 77%, 2000: 76%) és Svájc (1990: 65%, 2000: 68%). Japánban 2001-ben mind a rizsfogyasztás, mind a húsfogyasztás tovább csökkent, kivéve a hal- és halkészítményeket, amelyek fogyasztása folyamatosan növekszik.

HALÁSZAT ÉS HALFELDOLGOZÁS

Történelmileg is igen hosszú idő óta a halászat meghatározó iparágnak számít a vízzel körülvett Japánban. Az ősi hagyományok és étkezési szokások miatt a hal ma is a legfontosabb táplálkozási forrás, és mint az állati eredetű protein fő forrása fontos szerepet játszik a népesség egészséges és diabetikus táplálkozásában. Mindezek miatt nem véletlen, hogy Japán a világ egyik legnagyobb, legkorszerűbb és fenntarthatónak nevezhető halászati ágazatát működteti. Az ország számára a halászat azért is különleges jelentőségű, mert exportja révén jelentősen hozzájárul más nemzetgazdasági ágak és a fogyasztás importigényeinek fedezetéhez.

Az ágazat fontossága ellenére a teljes japán haltermelés 1989 óta szinte folyamatosan csökken. 1998-ban a mennyiség 33 év után először csökkent 7 millió tonna alá, és 2002-ben már alig haladta meg a 6 millió tonnát. A halászatban foglalkoztatottak száma is nagy változásokat mutat. 1953-ban még mintegy 800 ezer főt foglalkoztatott az ágazat, 2002-ben már csak 245 ezret. Ennek a létszámnak is egy része a nyílt-tengeri halászatban és az off-shore szektorban dolgozik (kb. 37 ezer fő). Az összlétszám háromnegyede az önálló vállalkozó, akiknek több mint egyharmada 65 évnél idősebb, és az elöregedési folyamat e területen is erőteljesen folytatódik.

2002-ben az átlagos háztartás jövedelme a part menti halászok esetében 6,15 millió yen volt (beleértve a nem halászatból származó jövedelmeket is), ami 7,6%-kal kevesebb a 2000. évinél. Ennek a jövedelemnek mintegy fele származik a közvetlen halászatból és halfeldolgozásból, és ez a rész is csökkenő. Ennek eredménye, hogy amíg korábban a halászati háztartások jövedelme az országos átlaggal volt egyenlő, mára az országos szint alá süllyedt.

ERDŐGAZDÁLKODÁS

Japán erdőterülete mintegy 25 millió hektár (250 ezer km^2), ami az ország összes területének közel 66%-a. A faállomány éves növekedése meghaladja a 3 milliárd m^3-t. Csak az évente végrehaj-

tott új telepítések 80 millió m^3 famennyiség növekedést jelentenek.

A bőséges faellátás ellenére a fafeldolgozás alacsony jövedelmezőségű, főként a csökkenő építőanyag-árak és a növekvő költségek miatt. Ennek eredménye, hogy a magánerdő tulajdonosok meglehetősen borúlátóak az ágazat jövőjét tekintve, és termelésük stagnál. A fakitermelés az 1967-es 52,7 millió m^3-ről 2002-re 16,5 millió m^3-re csökkent, ami nem éri el a korábbi rekordidőszak 30%-át sem.

Ezzel párhuzamosan a fatermékekből való önellátás is a korábbi 67%-ről 2002-re 20% alá csökkent. Ezek a tendenciák nyilvánvalóan az ágazati foglalkoztatottak számát is csökkentették, az 1975-ös 220 ezerről 65 ezerre (2002). Mindezek után tekintsük át a következő táblázatokban (8-9. táblázat) a japán mezőgazdaság és agrárnépesség, valamint a élelmiszerfogyasztás szerkezetének néhány további jellemző adatát!

8. táblázat

A japán mezőgazdasági terület és az agrárnépesség arányainak változása

Megnevezés	1985	1995	2002
Teljes terület (1000 ha)	37 780	37 783	37 800
Művelt terület (1000 ha)	5 379	5 038	4 789
Összes háztartás (ezer db)	38 133	44 108	47 576
Farmháztartás (ezer db)	4 376	3 444	3 070
Teljes népesség (millió fő)	121,05	125,6	127,1
Agrárnépesség aránya (%)	16,40	12,0	10,3

Forrás: Statistics Bureau and Statistics Center, Ministry of Public Management, Home Affairs, May, 2003.

9. táblázat

Az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás a japán háztartásokban

(M.e.: kg)

Megnevezés	1990	1995	2000
Gabonafélék	103,5	102,0	98,4
Rizs	70,0	67,8	64,3
Liszt	31,7	32,8	32,4
Burgonyafélék	20,6	20,7	21,0
Zöldségfélék	107,8	105,8	101,3
Gyümölcsök	38,8	42,2	42,5
Hús	28,5	31,3	29,1
Hal	37,5	39,3	38,5
Tej és tejtermékek	83,2	91,2	93,5
Kalória (Kkal)	2026	2042	1960
Árváltozás a teljes mezőgazdaságra (1995=100)	100,3	100,0	87,4

Forrás: Statistical Handbook of Japan, Statistics Bureau and Statistics Center, MPM, 2002.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Baig, Taimur (2003): Understanding the Costs of Deflation in the Japanese Context. IMF Working Paper No.03/215. – (2) Baig, T. – Kumur, M – Decressin, J. – Faulkner-

Macdonagh, C. (2003): Deflation: Determinamts, Risks and Policy Options. IMF Occasional Paper No.221. – (3) Abstract of Statistics on Agriculture. Forestry and Fisheries in Japan 2000, 2003. Ministry of AFF, Tokyo, 2004 – (4) Statistical Handbook of Japan. Statistics Bureau and Statistics Center, Tokyo, 2004, 2005 – (5) Economic Outlook and Basic Stance for Macroecomomic and Fiscal Management. Government Cabinet Office, Tokyo, 2003 – (6) National Accounts. Economic and Social Research Institute, Tokyo, 2002 – (7) Financial and Economic Statistics Monthly. Bank of Japan, Tokyo, 2003 – (8) Consumer Price Index. Statistics Bureau and Statistics Center, Ministry of Public Management, Tokyo, 2002 – (9) General economic performance of Asia and the Pacific 2003. In: The State of Food and Agriculture, FAO, 2003, Rome – (10) Prefectual Land Prices Survey. Ministry of Land, Infrastructure and Transport, 2004 – (11) Indices of Agricultural Products. Ministry of AFF., 2003